

KELÂM'DA BİLGİ PROBLEMİ

İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ V. KELÂM ANABİLİM DALI EĞİTİM-
ÖĞRETİM MESELELERİ ve KOORDİNASYON TOPLANTISI

ve

“KELÂM'DA BİLGİ PROBLEMİ” SEMPOZYUMU

15-17 Eylül 2000

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

(BİLDİRİLER)

Editörler:

Orhan Ş. KOLOĞLU

U. Murat KILAVUZ

Kadir GÖMBEYAZ

BURSA 2003

KELÂMİN İLİM ANLAYIŞI İLE FİLOZOFLARIN İLİM ANLAYIŞININ MUKAYESESİ

Yrd. Doç. Dr. Arif YILDIRIM*

Kelâm ve Epistemoloji

Kelâmın ilkelerinden birisi, bilginin kendisine dâir verdiği bilgiler ve yaptığı tanımlardır. Bunu bir nevi kelâm epistemolojisi saymak mümkündür.

Çağdaş bilgi teorisine göre evren bilinebilir. Kelâm da bu görüşü kabul etmektedir. İslâm filozofları ve kelâmcıları, Aristo gibi, hikmetin (felsefenin) ve kelâmın ilâhiyat bölümünü en yüksek ilim, bu ilme dâir bilgileri de en şerefli bilgiler olarak değerlendirmekte müttefiktirler. Varlıkla ilgili diğer bilgileri ele almaları, bu bilgilerin o yüksek bilgilere ulaştırmada birer ilke ve ön bilgi fonksiyonunu icrâ etmeleri dolayısıyladır.

Filozoflara göre felsefeye bağlı din, kelâmcılara göre dine bağlı felsefe söz konusudur. Bu ayrılığın kaynağı dinin kaynağının ne olduğu konusundaki farklı görüşlerdir. Bu görüşler de vahyi bilgi kaynağı olarak kabul edip etmemekle ilgilidir. Felsefenin din anlayışına göre dinin kaynağı, mitoslar ve câhil halk inançlarıdır. Kelâmcılara göre dinin kaynağı ise vahiydir.

Bir kısım felsefeler, olayların başlangıç ve sonuçlarını belirleyemedikleri için, sebepler ve sonuçlar zincirinde teselsüle; fen de devire (kısırdöngüye) gitmiştir. Kelâm Allah'ı ilk sebep kabul ederek teselsül ve devir çıkmazından kurtulmuş ve zihne rahatlamayı tavsiye etmiştir. Gerçi zihin yine durmuyor ve -bir hadiste ifâde edildiği gibi- "Her şeyi Allah yarattı, Allah'ı kim yarattı" diye soruyor. İşte kelâm, bu hadisin devamındaki tavsiyeye uyarak, Allah'ın yaratılmadığını ilke olarak kabul edip, ötesi hakkındaki düşüncelerin sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğunu savunmuştur. "Bütün tasavvurların, durmadan değiştiğini kabul edersek, kalıcı bir şeye varamayız; medeniyet ve devlet kuramayız, şüphecilğe düşer ve olduğumuz yerde bir ileri bir geri bocalarız" diyen Platon da kelâmınkine benzer sonuca varmış sayılabilir.

Eş'arî ve Matürîdî kelâmcılar, *kozalite* ilkesini şüpheye düşürerek aklî istidlâlî tehlikeye sokmuş, kendi ilkeleri ile çelişkiye düşmüş ve bu sûretle Sofizm'e yaklaşmış görünmektedirler. Ancak, onlar bunu yaparken, görünüşe aldanmamayı, olayların gerçek sebebini bularak sağlam bilgiye ulaşmayı hedeflemişlerdir.

Kant, herhangi bir konuda bilgi için "bilgi edinmem mümkün müdür?" sorusu ile bütün çözüm yollarına sınır çiziyor. Bu ilkeye göre Kant, dinin açıklanışının felsefeye bağlı olmasını kaldırmış ve metafiziği imkânsız saymış olmaktadır. Fakat dinî izâhın felsefeye bağlantısını koparmakla birlikte Kant, dinin pratik felsefe olan ahlâkla ilgisini kesmemiştir. Bu görüşe göre felsefenin din ile olan ilgisi ahlâk ilmi ile korunmuş oluyor ki, bununla İslâm sûfilerinin takip ettikleri yol arasında hayli benzerlik vardır.

Felsefenin psikoloji, mantık, ahlâk ve metafizik gibi bütün dallarında bilginin ilk kaynakları vicdanın tanıklığına indirgenmektedir. Objektif kesin

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

bilgi de vicdanın şahadetinden ileri geçemiyor. Buna göre bilginin temeli, ruhun ilk olan apaçıklık kuvveti ile nesnelerin doğrudan anlaşılabilir varlığı arasındaki birliktir. Vicdan, hükmünü dayandırdığı ilkeyi ispatsız olarak kabul eder. Şu halde her türlü bilginin başında olan vicdan, yalnız sübjektif değil, aynı zamanda objektif bir değerî hâizdir. Her maddî veya manevî kurum, bir takım inanç ilkelerine bağlıdır. Bu inanç olmadan tecrübe dahi yapılamaz; yapılsa da sonucuna inanılmaz. Kesin bilgi veya şüphenin sebebi, vicdandaki kabul derecesinin kuvvetli veya zayıf olması ile ilgilidir. Vicdan gücünün en üst derecesi, Allah vergisi olan peygamberliktir. Din için peygambere ihtiyaç vardır. İşte kelâm bunun için din konularında aklı vahiyle kontrol etmeyi ilke saymıştır.

Din konusunda felsefenin ulaştığı son nokta maddenin veya ruhun monizmidir. Bu da diğer dinler içinde yalnız kalan felsefenin, aradığını İslâm'da bulacağını göstermektedir. *Hamilton* gibi bazı filozoflar, Hristiyanlığın teslis inancının akılla bağdaşmadığına bakarak, dinin *agnostisizm* temeline dayandırılmasını, dolayısıyla ilimden koparılmasını savunmuşlardır. Halbuki İslâm dininde inançlar, dinî bir temel taşırlar. Aklın bu konuda, hiç olmazsa, bu inançların imkânsız olmadığını ortaya koymak gibi önemli bir görevi vardır. İslâm kelâmcıları arasında *taklit yoluyla iman etmenin geçerli olup olmadığı* hakkındaki tartışma bunun açık göstergesidir. Şimdiki Hristiyanlar'ın, İslâmiyet'i ispata bağlı olmakla, akla hücum etmemekle ve ilim gibi çelişkilerden kaçmakla itham etmeleri de İslâm'ın ilim ve felsefeden tamamen kopuk olmadığını, pozitivistlerin anladıkları manâda bir ispat bulunmasa bile, aklî istidlâl yoluyla bir ispat şeklinin bulunduğunu gösterir.¹

Kelâma göre, dinî inançlar ve kanaatler, ilmin metodu olan tecrübe (deney), müşahade (gözlem), istikra (indüksiyon), mukayese (analoji) ve muhakeme doğrudan dine uygulanamaz. Başka bir ifade ile din doğrudan laboratuvara giremez; ancak dinin tecrübeden tamamen kopuk olduğu da söylenemez. Çünkü yaşanan hayat, dinin tecrübe alanıdır. İnsan hayat yolunda ilerledikçe, gönlün inanç boşluğunu servet, mevki ve nüfûz gibi dünyanın mutluluk değerlerinden hiçbirisinin dolduramadığını kendi içinde sezer; Guyau'nun, "ilim ilerledikçe dinin gerileyip yok olacağı" iddiasının değil, tam aksinin doğru çıktığını görür. Din, insan vicdanının ilk ve doğrudan mütasasıdır; gerçek Allah inancının insan ve toplum yaşayışını ahlâk yönünden yükselttiğini, dinden kopuk ilmin tasarladığı sonuçlar konusunda kör, hükümlerinde yüreksiz, kadın erkek münasebetinde istismarcı ve hakkı kuvvette görücü davranarak ahlâksızlık yaptığını müşahade eder; sağlam inancın sağlam iradeye ve sağlam iradenin bilineni yapmaya (ilim ile amele) sevk ettiğini yaşayarak görür. Bu sûretle inanç bilgisi, bir nevi tecrübeye dayalı bir bilim halini almış olmaktadır. O halde bilinen anlamda ilmin alanı dışında ve sınırlarının ötesinde bir inançlar alanının bulunduğunu mantıken kabul etmek zarureti vardır. İlim, bu zarureti inkâr edemez ve "dinî inançlar insan ve toplum hayatından kovulmalıdır" diyemez.

¹ krş. Ülken, Hilmi Ziya, *Varlık ve Oluş*, Ankara 1968. 11: Yazır. Muhammed Hamdi. *Metâlib ve Mezâhib Mukaddimesi*, 1341, 19 vd.: Rıza Tevfik. *Felsefe Dersleri*, İstanbul 1330, 11 vd.; Topçu, Nurettin, *Felsefe*, İstanbul 1978. 27 vd.; Bolay. Süleyman Hayri. *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, 1990, V.baskı, ilgili maddeler.

Kelâmda ilim, iman (tasdik) anlamında da kullanılır. Bu da imanın ilimden hepten kopuk ve inanmanın yalnız saçma olanla ilgili olmadığı anlamına gelir. İman, insanı, ölüp yok olma ürküntüsünden ve ümitsizlikten kurtarıp gönlünü ferahlatan ilim değil, uhrevî ebedî hayat inancını telkin eden dinin olduğu bilincine ulaştırır². Eğer ilim inançtan hepten farklı olsaydı, ilmin metodlarıyla elde edilen sonuçlara ve ilmî sistemlere inanmanın da bir sakıncası olmaması gerekirdi. O halde ilim dine, din de ilime yabancı değildir. İlim ve din, metodlarında ayrılışlar bile, sonuçlarında derin bir inanca dayanmakta birleşirler. Allah'ın varlığı doğrudan değil, kâinat vasıtasıyla (dolaylı olarak) ispat edilebilir. Bu ispat yoluna istidlâl (mantikî muhakeme) yoluyla ispat denir. Ancak aklî burhanlar sem'iyât (nakle ve işitmeye bağlı) konulardan başkasında aranabilir. Aklî burhanlara güvenilmesi için, bunlar naklî deliller ile teyid edilir. Fakat her ne kadar sem'iyâtta naklî delillere dayanılır ise de, akıl sem'iyâtta geçen hususların aklın mümkün olduğunu araştırmakla mükelleftir. Din konuları, mümkün olduğu kadar akıl ile izah edilebilmeleri bakımından rasyonel ötesi, irrasyoneldir.³ Bununla birlikte kelâmı tahlilsiz, tenkitsiz, metotsuz, prensipsiz ve gayesiz olarak dinî naslara veya üstadlara (otoritelere) meselâ Aristo'ya bağlılık şeklinde tanımlanan skolâstiklikle nitelemek haksızlık olur. Zira skolâstik anlayış statükocudur; insan düşüncesinin evrimine inanmaz. Halbuki kelâm, insan düşüncesinin gelişeceği anlayışı üzerine kurulmuştur. Bir kısım kelâmcıların skolâstik anlayışta olması, ilmin esprisinin öyle olmasını gerektirmez. Ancak kelâmın Allah'ın söyledikleri konusunda, deyiş doğru ise, skolâstik olduğu muhakkaktır. Çünkü kelâm Allah'ın söylediklerinin, açık oldukları takdirde, ilk ve son mutlak gerçek olduklarına inanır ve inanmak zorundadır. Diğer yandan İslâm kelâmcıları, bir kısım Hristiyan ve İslâm filozofları gibi, ilâhiyat ve felsefeyi uzlaştırmayı gaye edinmemişlerdir. Ancak, tarafların bir zorlaması olmadan bir uyuşma olmuş ise onu da memnuniyetle karşılamışlardır. Esasen din duygusunun felsefe sistemi içerisinde diğer öğelerle uzlaşmış olarak yer alması da bunun normal karşılanmasının bir sonucudur. Doğrudan ispat, akıl ile değil, nakil ile mümkündür. Fakat herkes nakli kabul etmediği, aynı mantikî istidlâli de yürütmediği ve aynı neticelere varmadığı için, Allah'ı inkârı gidenler vardır. Dinin, yalnız halk hissiyatına hitap edip onları fethederek tarafına çekmek istediği, akla ve ilime hitap etmediği, ilmî tahlil ve tenkide tahammülü olmayan bir izah olduğu, kuvvetinin sırrını hakikatleri perdelemekte bulduğu, seçkinlerin dininin ilim olduğu iddiaları doğru değildir.

Kelâmî Bilginin Değeri

Kelâma göre akıl, bilgiyi değerlendiren yegâne araçtır;⁴ ancak bilginin tek kaynağı değildir. Aklın, biri alttan diğeri üstten olmak üzere, iki bilgi kanalı vardır. Aklın alt kanalı, onun dış dünyaya açılan beş penceresi mesabesindeki duyu organları, üst kanalı ise onun kendisine ve beş penceresine ışık tutan güneş mesabesindeki gerçek haberdır. Akıl, farklı alanlı bu iki kanalın havuzu, ara kesiti, ortak paydası veya tampon bölgesi mesabesinde dir. Akıl hem iki farklı alan uzmanlarının birbirinin alanına

² Başgil, Ali Fuad. *Din ve Lâiklik*. İstanbul 1977. 56-59. 79-80.

³ a. mlf., a.g.e., 71: krş. İzmirli, İsmail Hakkı, *el-Cevâbu's-Sedid*, 10.

⁴ et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*. İstanbul 1306, 29: krş. Başgil, Ali Fuad. *Din ve Lâiklik*. İstanbul 1977, 76.

tecavüz etmesini, hem de birbirinden tamamen kopuk, birbiri ile hepten ilgisiz kalmasını önler; yani fizik ve metafizik alanları (ilmi ve imanı) mümkünse sentezler yaparak; değilse her birini kendi sahasında tutarak ve birbirinin alanına girmeden birbirine saygı duymalarını öğütleyerek barış içerisinde tutmaya ve dengeyi sağlamaya çalışır. Kendi haddinin ve görevinin bilincindedir. İki kanaldan elde ettiği bilgiler uzlaşık ise bunlar objektif, değil ise sübjektiftir. Esasen doğru haber de duyu organları ile algılanır. Ancak, duyu organları bu haberi esas kaynağından algılamadığı için, doğru haber ayrı bir bilgi yolu olarak kabul edilmiştir. Din tamamen realist ve materyalist bir tarzda izah edilemez.⁵

Kelâm ve Dogmatizm:

Epistemoloji ve bugünkü felsefe anlayışı açısından bakıldığında kelâmın hepten dogmatik olması kesin değildir. Dogmatizm, daha çok Mûtezile için düşünülebilir. Eş'arî ve Maturîdîler'in ise bir yönden septik, bir yönden de dogmatik olmaları söz konusudur. Çünkü bunlar esasen septik yoldan yürümüş ve *David Hume* septisizmine ve dogmatizme ondan daha çok eğilim gösteren orta dereceli bir anlayışta karar kılmışlardır. Zira bu iki Sünnî kola göre insan bilgisi zarurî değil, âdîdir. Yani, öyle olması gerekli değilken, genel olarak öyle olmuştur. Kant bu tür bilginin önermelerine *asertorik önermeler* demektedir. Sünnîler'in bu görüşü, Allah'ı hür fail olarak kabul etmelerinden kaynaklanıyor. Olayların hep aynı biçimde meydana gelmelerinin görülmesi, onların başka türlü olamayacaklarını göstermez. Kelâm felsefesi bugün fennin metodu sayılan şüphe ve tecrübe ile daha çok ilgili olması bakımından, şimdiki felsefeye teğettir; hatta dahildir. Bu bakımdan, dine bağlı felsefe (kelâm) ile felsefeye bağlı din arasında tamamen farklılıktan çok, ilke ve metod farklılığı vardır.⁶

Kelâm Dogmatizm ve Substansiyalizm

(*Substansiyalizm*: Âlemin, zihnimizin dışında (zihne bağlı bulunmayan bir cevherin özünün) bulunduğunu (hakikaten var olduğunu) iddia eden felsefedir (Realizm-Hakikiyye).⁷

Dogmatizm: Bilgimizin bilinen nesnelere tam uygun olduğunu, varlıkların gerçekliklerinin bilinebileceğini söyleyen ve realizme bağlı olan felsefi görüştür.⁸

Kelâmcılar: "Eşyanın hakikati sabittir" diyerek realizme, "onların gerçekliklerini bilmek doğru çıkmıştır"⁹ sözüyle de dogmatizme katılmıştır.

Kelâm ve İdealizm

İdealisme sübjektive (sübjektif idealizm), havî ve muhtevasıyla (mekân ve onda bulunan şeylerle) varlıkların ve süjenin kendi cisminin sıfır (bir hiç) olduğu görüşüdür (lâ-maddiyye-İmmateryalizme).

Berkeley materyalizmi yıkmak için, diğer ilâhiyatçılardan farklı olarak, duyu organlarımızın ilk ve en önemli bilgi vasıtaları olduklarını kabul etmiştir. Ancak O'na göre duyu organları, cisimlerin gerçek maddesini

⁵ Weber. Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. Vehbi Eralp, 1-2: Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş*. I. 24: İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul 1339-1341, I, 46-47.

⁶ Yazır. M. Hamdi, *Metâlib ve Me-zâhib Mukaddimesi*, İstanbul 1341., 22.

⁷ Rıza Tevfik, *Felsefe Dersleri*, İstanbul 1330, I, 226-227.

⁸ en-Nesefî. Ömer, *el-Akâid*, (Taftazânî şerhi ile birlikte). İstanbul 1308. 19-22.

değil, niteliklerini bildirirler; dolayısıyla bilgilerimiz hayalî şeylerdir. Madde (dış âlem) mevcut değildir. Yalnız ruhlar gerçektir.⁹

Akıl-Nakil Meselesi

İslâm dini, akıl ve düşünceye önem verir. Akıllı korumayı ve geliştirmeyi emreder. İslâm inancının bir kısmı, akıl burhanı (akıl yoluyla ortaya konan kat'î delil) üzerine kurulmuştur. Diğer bir kısmı nakle (Allah'tan ve peygamberden işitmeye) bağlıdır. Ancak nakilde vârid olan haber, aklen muhal olmamalıdır.¹⁰ Haberin tevatür, âhâd ve şöhretini ve duyu organlarının bilgisini değerlendiren de akıldır.

İlimlerin akla bağlı faaliyetini ihmâl edip sırf nakle bağlılığını tespit ile uğraşmak, skolâstik denilen taklit mertebesinde sayıp durmaktır. Bu ise hakikatin canlı noktalarının bulunduğu habersiz olmaktır. Aynı şekilde ilimlerin nakle bağlılığını ihmâl edip, yalnız akla bağlılığı ile yetinmek de ölçüsüz ve çocukça bir harekettir.

İslâm'da imân ile aklın çatıştığı görülmemiştir. İslâm'ın ortaya koyduğu hakikatler ya herkesin kabul etmek zorunda olduğu veya imkânsız bulmadığı birtakım ilkelere, akıl ile nakil ikiliği, insan zihnini perişan eden bir buhran sebebidir.

İnsan akıllı, gerçeğin ve dinin mutlak hâkimi, bütün gerçekleri ve Allah'ın gücünü kendi ölçülerine göre ölçme yeti ve yetkisine sahip olmasa bile, Allah'ın gücünün muhallerle ilgilenmediğini, mutlak gerçeğin mutlak imkânsızdan ayrı olduğunu, kendisi ile gerçek din arasında çelişkinin bulunamayacağını, çelişik önermelerin bâtıl olduğunu, nihayet kendisinin mutlak hakikatin bütün sınırlarını çizemeyeceğini anlayacak güçtedir.

Çelişki akıllı aciz bırakmaz, taciz, yani rahatsız eder. Dolayısıyla akıl, çelişkilere karşı isyan halindedir; susarsa fırsat bulup konuşmak için susar. Halbuki akıl, mucizeler karşısında rahatsız değildir; bunlara karşı reaksiyonu, isyan etmek değil, zevkle ve takdir ile hayran olmak ve bu ruh hali içerisinde susmaktır. Şu halde, i'câz ile tâcizi karıştırmamak lâzımdır.

Ç Akıl tecrübe ile yapılan keşiflere karşı vaziyeti ne ise, dinin keşiflerine karşı vaziyeti de odur. Evrende hiçbir tecrübe, aklın imkânsız gördüğü şeyi ortaya koyamaz. Aynı şekilde, dinin ortaya koyduğu şeyler de aklın imkânsız saydığı şeylerin sınırına giremez. Aklın imkânsız olanı kabul etmemesi bir hata değildir. Aklın hatası, mümkün olan hususlar alanında söz konusudur. Özetlersek, "akıl mümkün olanlarla olmayanları ayıran yegâne ölçüttür diyebiliriz"¹¹

Felsefe ile Kelâm Yolunun Genel Mukayesesi

Kelâmın bilgi elde etme yolu, felsefeninkinden daha sağlamdır. Çünkü:

1. Kelâm yalnız fikri değil, gönlü de tatmin eder. Felsefe ise ruhî tatmin ile ilgilenmez.

2. Kelâm, aklın erişemediği konularda nakle başvurur ve nakil vasıtasıyla bu konuları da öğrenerek, ilmi ve inancı bölmez. Felsefe aklın erişemediği konularda ya inkârcıdır yahut yanlış bilgilere ulaşmaktadır.

⁹ Rıza Tevfik, a.g.e., 216.

¹⁰ İzmirli, İ. Hakkı, a.g.e., 17-22.

¹¹ Yazır, M. Hamdi, a.g.e., 21, 26, 61.

3. Kelâmda *mebde'* ve *mead* (başlangıç ve sonuç) konusunda görüş birliği vardır. Felsefede ise böyle bir birlik görülmez.

4. Kelâm, akla ve nakle dayanması bakımından, yalnız akla dayanan felsefeden daha sağlam temellere istinad etmektedir.

5. Kelâm, uzmanlara da halka da hitap ettiği halde, felsefe yalnız mütehassıslara hitap eder.

6. Kelâm, ibadete de ışık tutan bir teoridir; felsefede ise ibadete yer yoktur. Oysa ibadet ferdi çok yönlü tecrübelerle sevk eder.

7. Kelâmda fikir buhranları doğarsa nakle sığınılır; felsefenin kendi içinde böyle bir sığınağı yoktur.¹² Kendi dışında sığınabileceği müessese dindir. Nitekim kuruluşundan beri felsefe, başta dinden kaçmak için kurulmuş, fakat buhrana düşünce dine sığınma ihtiyacını duymuştur.

Yeni Kelâm Nasıl Olmalı?

Her ilim, takip ettiği tarihî seyir içerisinde zaman ve mekân şartlarının zorlamasıyla kendini yenilemek ve geliştirmek ihtiyacındadır. Kelâm da bu genel kaidenin dışında değildir. Bu itibarla, kuruluşundan beri kelâm ilmi değişik safhalar geçirmiştir. Son zamanlarda bu ilim dalında uzman olanlar ve olmayanlar tarafından bazı öneriler ileri sürülmüş ve sürülmektedir. Yakın zamanda, bu konuda birtakım çareler düşünülen ve bu maksatla "*Yeni İlm-i Kelâm*" adlı bir eser yazan merhûm İzmirli İsmail Hakkı aşağıda özet halinde sunduğumuz çözüm yollarını önermiştir:

İz Kur'ân bir fen kitabı değildir ve olması da gerekmez. Çünkü fennin sonuçları değişikdir; dolayısıyla ezeli ve ebedî bir hakikat olan Kur'ân'ın değişkene dayandırılması sakıncalıdır. Bununla birlikte gerçek fennin bulduğu kesin sonuçlar ile Kur'ân'ın bildirdiği gerçekler çelişmez (Fakat, ifadenin baş tarafı ile son kısmı arasında çelişki bulunmaktadır).}

2. Muhatapların kolay anlayabilecekleri bir anlatım kullanılmalıdır.

3. Yeni bir istidlâl yolu seçmelidir. Bu da şöyle olmalıdır:

a) Hz. Peygamber'in ahlâkından örnekler verilmelidir.

b) Dini sevdirmeye gâyesi güdülmeli, korkutma ve zorlama yollarına daha az başvurulmalıdır.

c) Fennin ortaya koyduğu maddî harikaların, dinin ortaya koyduğu manevî mucizelerin mümkün olduğunu gösterdiğine dikkat çekilmeli, başka bir ifade ile, fennî tecrübe ile ispatı mümkün olmayan hususları akıl ile ispat etmenin mümkün olduğunu ortaya koymalı ve sonra mümkün olan bu durumun meydana geldiğini veya geleceğini, peygamberden geldiği kesin olan haberlere dayandırılmalıdır.

d) İncanın maddî ve manevî faydalarından bahsedilmelidir.

4. İnsan aklının, Allah'ı ve gücünü tamamiyle anlayamayacağı, akılların farklı düşünüp farklı sonuçlara varacağı, bu sebeple gönülleri tatmin etmek için vahye gerek bulunduğu vurgulanmalıdır.

5. İslâm'ın leh veya aleyhinde söylenenleri skolâstik anlayışa ve onun bugün için ilkel sayılan terimlerine göre değil, ilmî metotlara göre değerlendirmelidir.

¹² İzmirli, İ. Hakkı, a.g.e., 46-56.

6. Kelâm konuları, gereği yoksa Yunan felsefesi, tabîat ilimleri ve astronomi ile karıştırılmamalı, itirâz ve şüphelerin daha ziyade yeni felsefeler ve ilimlerin son tespitleri göz önünde bulundurularak uygun şekilde giderilme yolları araştırılmalıdır.

Özet olarak, yeni kelâm ilminin metodu, Kur'an'ın metodu olan *görülen varlıktan görülmeyenin bilgisine ulaşma metodudur*. Bu metod zaman ve zemine göre gerekli çağdaş bilgilerle yenileştirilip zenginleştirilmelidir.¹³

SONUÇ:

Genel kanaate göre, felsefe gibi, kelâm da sübjektif bir ilimdir. Dolayısıyla kelâm kendisi dışındaki disiplinlerin metodlarını ve eleştirilerini göz önünde bulundurarak yoluna devam etmelidir. Kelâma yöneltilen eleştiriler, ancak kelâm ilkelerini benimseyenler tarafından birer ilzâm aracı olarak kullanılabilir. Bu ilkeler bazında ortaklığı bulunmayanların kelâma ve kelâmcıya yön verme hakkı da bulunmamaktadır. En az felsefe kadar kelâmın da ilimler literatüründe yeri ve yaşama hakkı bulunmaktadır. Kendine has ilke ve metodları ve geliştireceği yeni teorileri ile Kur'an'a bağlı bir ilim olarak bu hakkını kullanmayı sürdürecektir.

Kelâm, metodlu bilgidir. İnanç olaylarının kanunlarını araştırır ve bu araştırmalarını dile getirir. İlim ve felsefenin bilgi elde etmek için kullandığı bütün yolları kelâm da kullanır. Şu farkla ki, kelâm her metodu kendi sahasında kullanır. Diğer yandan kelâm metafizik için en güvenilir bilgi elde etme yolu olarak vahyi kabul eder. Bu suretle kelâmın metodu felsefeninkinden zengindir.

4 Kelâm, sağlam duyu organları ile şartlarına uygun olarak elde edilen bilgilerin, en azından gerçeğin bir kısmını yansıtacaklarını kabul etmesi bakımından, mutlak sübjektivizmden; maddenin gerçekliğine inanması bakımından, mutlak idealizm ve ruhçu monizmden; maddenin ötesinde aşkın varlığa inanması bakımından, maddeci monizm ve maddeci dogmatizmden ayrılmakta ve çok yönlülüğü ile birlikte, kendine has bir birlik ortaya koymakta, sağlam temellere dayandığı bilgilerinin gerçeğin hiç olmazsa bir kısmını içerdiğine karar vermesi bakımından mutlak septisizmden ayrılırken, insan bilgisinin rölatifliğini de itiraf etmiş olmaktadır. Kelâmın bu özelliğine yeni çağ felsefesinde en çok David Hume'nin yaklaştığını görüyoruz.)

¹³ İzmirli, İ. Hakkı, *a.g.e.*, I, 16-19, 53